

Євген Звірозомб-Зубовський та теріологічні аспекти його діяльності

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Eugene Zvirozomb-Zubovsky and the mammalogical aspects of his activity. — An essay about a famous zoologist, a specialist in plant protection, who studied various groups of pests, both insects and mammals (mostly rodents). The researcher worked in Kyiv, Voronezh, and Rostov at various institutions dealing with plant protection. He was elected a corresponding member (1939), head of the Department of Ecology of the Institute of Zoology, and director of the Institute of Entomology and Phytopathology of the Ukrainian SSR. He paid considerable attention to the description of the phenomenology of population outbreaks, to surveys of pest species and measures to regulate their numbers. The researcher paid great attention to the creation of zoological collections that have survived to this day.

Біографічні деталі

Звірозомб-Зубовський Євген Васильович¹ народився 3 березня 1890 р. в Києві в родині службовця лісового відомства. Навчався в гімназії, після чого — на фіз.-мат. факультеті Університету св. Володимира (випуск 1916 р.). З 1911 р. — у системі захисту рослин, на Київській ентомологічній станції, з літа 1915 р. — на Воронежській станції боротьби зі шкідниками.

Влітку 1916 р. отримав посаду асистента кафедри зоології й ентомології Воронежського сільгоспінституту. У кінці 1916 р. переїхав до Ростова, де врешті став заввідділу ентомології Донського бюро боротьби зі шкідниками. У 1923 р. повернувся до Києва, де завідував Станцією захисту рослин (СТАЗРа), реорганізовану восени 1925 р. у відділ ентомології Київської сільськогосподарської дослідної станції, яким завідував до січня 1929 р., коли її злили з Цукортрестом.

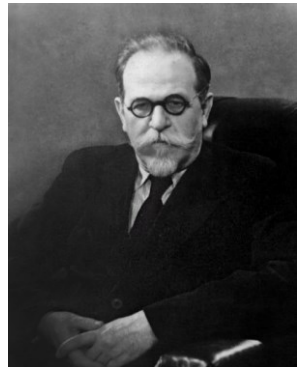

Рис. 1. Євген Васильович Звірозомб-Зубовський. Фото з архіву ІЗАН (те саме фото у вікіпедії); ймовірно, бл. 1950 р.

¹ В ЕСУ як «Зверезомб...», проте автор вважає, що українською має бути Звірозомб.

У 1930–1939 рр. у Москві — як головний ентомолог «Головцукру» та за-
вляб ентомології Всесоюзного інституту буряківництва. У 1936 р. отримав
ступінь доктора сільськогосподарських наук (без захисту) та звання професо-
ра. У 1939 р. запрошений до Києва на посаду заступника директора ІЗАН з
наукової роботи та обраний членом-кореспондентом АН УРСР (спеціальність
«ентомологія»), а з 1940 р. — завідувач відділу екології Інституту зоології
АН УРСР (ІЗАН). На цих посадах був до 1945 р. — і в евакуації (Уфа), і після
повернення інституту до Києва. Водночас у 1944–1945 рр. — професор кафе-
дри ентомології Київського університету.

З 1946 р. Євген Васильович працював у новоутвореному Інституті енто-
мології та фітопатології АН УРСР (нині Інститут захисту рослин УААН, Ки-
їв), як заступник директора (1946–48), директор (1949–50), завідувач лабора-
торії екології (1950–1956). Жив у Києві у Будинку вчених. Помер 21 квітня
1967 р., у віці 77 років; похований на Байковому цвинтарі (ділянка № 24).

Ключові доробки в галузі теріології

Є. В. опублікував понад 150 наукових праць, які охоплюють широке ко-
ло питань з прикладної й теоретичної зоології. Найбільша кількість праць
присвячена шкідникам цукрових буряків та комірним шкідникам. Серед
праць теріологічного спрямування важливо відмітити такі¹.

У перший період його роботи в системі захисту рослин (1911–1915)
з'явилися праці (всі рос.) «Досліди боротьби з ховрахами у Звенигородсько-
му повіті Київської губ.» (1911), «Звичайна полівка та заходи боротьби з
нею» (1913), «Боротьба з ховрахами за допомогою сірчистого вуглецю»
(1914). Важливим дослідженням стало вивчення живлення крота в умовах Лі-
состепу на основі аналізу вмісту шлунків, що підтвердило точку зору про ко-
рисність звіра (Зверезомб-Зубовский 1915). У рамках цих досліджень підго-
товлено статті про спалах чисельності гризунів у період I Світової війни —
«До масової появи мишей восени 1914 р.» (1915) та «Про масове розмножен-
ня мишей у Київській губернії у 1914 році та про боротьбу з ними» (Шарле-
ман & Зверезомб-Зубовский 1915).

У ростовський період роботи дослідник підготував багато праць про
шкодочинних тварин, як комах, так і гризунів. З цього циклу примітні такі
праці (рос.): «Огляд ворогів сільського господарства Донської області» (Зве-
резомб-Зубовский 1918) та «До пізнання фауни ссавців Донської області»
(рос.) (Зверезомб-Зубовский 1923). Подальша робота в Києві відзначена та-
кими працями, як «Боротьба з сусликами за допомогою сірчаного вуглецю»
(1925), «Польові гризуни та як з ними боротися» (1926), «Короткий огляд ро-
біт Київської крайової сільськогосподарської дослідної станції» (1929).

---

¹ Список публікацій створено за різними джерелами, в основі — монографії О. Мигуліна «Звірі
УРСР» (1938) та огляд у меморіальній статті І. Підоплічки (1967).

Важливим підсумком досліджень стала підготовка Євгеном Васильовичем окремого (по суті монографічного) видання «Шкідники сільськогосподарських рослин» (Зверезомб-Зубовський 1948), що включало 32 таблиці, по 4–5 сторінок кожна, з текстами й унікальними рисунками, підготовленими відомим анімалістом Вс. Аверіним, у т. ч. таких 5 теріологічних блоків (всі по 5 стор.): «Ховрахи [крапчастий та сірий]», «Миші курганчикова та малесенька», «Польовка звичайна і польовка лісова рижа», «Польовка степова і миша польова», «Лісова і хатня миші». Врешті, підсумковою працею стала і «Комірні шкідники та боротьба з ними» (1953; цит. за: Підопличко 1967).

Важливим аспектом діяльності науковця стала його увага до колекцій. У каталозі теріологічних колекцій ННПМ є тільки 12 записів. Проте, поза каталогом, таких є багато сотень, але вони не позначені як його збори. До таких автор відносить численні великі коробки з комірками, утвореними численними хрестоподібними перегородками з ватними підкладками, у кожній з яких — десятки черепів різних гризунів (мишей, мишаків, полівок, ховрахів, хом'яків тощо) з підписами «Ростов», «Сев. Кавказ» та подібними адресаціями й датами 1920-х років. Усе це автор відносить до колекцій Звірозомба. Врешті, у меморіальній статті І. Підопличка (1967) знаходимо таке: «Є. В. надавав великого значення організації зоологічних музеїв та створенню порівняльних фондів колекцій та брав діяльну участь у подібній роботі при Воронезькому сільськогосподарському інституті, при Київській станції захисту рослин та в Інституті зоології АН УРСР. ...У воронезько-ростовський період... зібрав великий колекційний матеріал. Частина колекцій, що збереглася, була передана Є. В. Зоологічному музею Академії наук УРСР, у фондів колекціях якого вона зберігається досі»¹.

Зразки, зібрані Є. В., згадані в оглядах знахідок ссавців з України: • *Hemiechinus auritus* (Ростовська обл., окол. м. Ростов-на-Дону, 09.1922, 1 череп) з колекції Зоологічного музею Біологічного інституту СБ РАН (огляд С. Шевченка 2008 р.), • *Nyctalus noctula* (Ростовська обл. м. Новочеркаськ. 07.1917. 1 череп), • *Hypsugo savii* (Крим, Алушка, 08.09.1933, 1 череп); • *Eptesicus serotinus* (Київ, Дарниця. 07.1923, 2 черепи) з колекції Відділу палеозоології ННПМ (огляд Л. Годлевської 2013 р.).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

За редакцією Євгена Васильовича у 1924–1925 рр. видавався організований ним журнал «Листок боротьби з шкідниками. Бюлетень Київської станції захисту рослин». У цьому виданні містилися дослідницькі статті про шкідливих комах і гризунів, хвороби рослин, корисних птахів, а також методичні матеріали про практику боротьби зі шкідниками та хворобами рослин, хроні-

¹ І додано: «а також іншим науковим установам. Зокрема, теріологічні колекції Є. В. були широко використані С. І. Огневим при складанні ним капітальної праці "Звірі СРСР"».

ка та огляди подібних робіт. Всього за 1924–1925 рр. вийшло 6 випусків. Йому належить багато бібліографічних оглядів, що узагальнюють відомості про шкідників сільського господарства за десятки років. Водночас Є. В. сприяв публікаціям нотаток про нові спостереження і фактичні дані.

Особливу увагу Євген Васильович приділяв розвитку наукових бібліотек. Під його керівництвом бібліотека Київської СТАЗР перетворилася на цінну загальнозоологічну бібліотеку, з якою працювало чимало надалі знаних зоологів. Свою особисту бібліотеку Є. В. заповів бібліотеці ІЗАН. Дослідник опублікував багато рефератів, рецензій та біографій знаних зоологів (напр. пам'яті Поспелова 1950 р. в «Ентомологічному огляді»). При організації Інституту ентомології та фітопатології у 1946 р. він став організатором Українського ентомологічного товариства, яким головував до 1961 р.

Пам'яті науковця присвячено дві статті-некрологи, опубліковані у «Віснику зоології» (Пидопличко 1967) та «Ентомологічному огляді» (Крышталь 1968). Є й енциклопедичні статті-довідки: у Вікіпедії (<https://bit.ly/3iHrJ7v>, 2012) та в Енциклопедії сучасної України (<https://bit.ly/3qEzgs6>, 2010). На сайті НБУВ є згадка про Особовий архівний фонд Є. В. Звірозомба-Зубовського (Ф. 88. 3 оп. 282 од. зб.) в Інституті архівознавства НБУВ.

Література

- Зверезомб-Зубовский, Е. В. 1915. Исследование содержимого желудков кротов. *Хозяйство (Киев)*, 62–63.
- Зверезомб-Зубовский, Е. 1918. *Обзор врагов сельского хозяйства Донской области*. Ростов-на-Дону, 1–36.
- Зверезомб-Зубовский, Е. В. 1923. *К познанию фауны млекопитающих Донской области* [Надзаголовок: Материалы по естественно-историческому изучению края]. Ростов-на-Дону, 1–30. (Серия: Бюллетень Ростовско-Нахичеванской с.-х. опытной станции).
- Зверезомб-Зубовський, Є. В. 1948. *Шкідники сільськогосподарських рослин*. Державне видавництво с.г. літератури УРСР, Київ, Одеса, 1–142. [32 таблиці].
- Крышталь, А. Ф. 1968. Памяти Евгения Васильевича Зверезомб-Зубовского (1890–1967). *Энтомологическое обозрение*, 47 (1): 235–243.
- Пидопличко, И. Г. 1967. Памяти Евгения Васильевича Зверезомб-Зубовского. *Вестник зоологии*, № 4: 78–81.
- Шарлеман, Э., Е. Зверезомб-Зубовский. 1915. О массовом размножении мышей в Киевской губернии в 1914 году и о борьбе с ними. (От Киевской Станции по борьбе с вредителями растений). *Хозяйство* (Отдельный оттиск). Киев, 1–14.

ЗАГОРОДНИЮК, І. Євген Звірозомб-Зубовський та теріологічні аспекти його діяльності. — Нарис про відомого зоолога, фахівця у галузі захисту рослин, який вивчав різні групи шкочочинних тварин — як комах, так і ссавців (переважно гризунів). Дослідник працював у Києві, Воронежі й Ростові у різних установах, що займаються захистом рослин. Його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР (1939), завідувачем відділу екології Інституту зоології АН УРСР та директором Інституту ентомології і фітопатології АН УРСР. Значну увагу він приділяв опису феноменології спалахів чисельності, оглядам видів шкочочинних тварин та заходів із регуляції їхньої чисельності. Велику увагу дослідник приділяв створенню зоологічних колекцій, які збереглися дотепер.